

A VOGUL NYELV SZÍNNEVEI

SIPŐCZ KATALIN

1. A színek fizikai tulajdonságainak, a színlátásnak, a színek elnevezéseinek és jelentéseinek vizsgálata különféle tudományágak fontos területe, és szinte Arisztotelész óta népszerű témája a tudományos kutatásoknak. Több nyelvészeti tanulmány is választotta tárgyául a színneveket és a színelnevezés nyelvi sajátosságait.

1.1. A téma sok érdekességet rejt magában, hiszen a színnévrendszerek nyelvenként különbözőek. Még az európai kultúrkörön belül is találhatunk olyan eltéréseket, amelyek akár a leggyakoribb színneveket érintik. Elég, ha az orosz nyelv két kék színt jelölő szavára (СИНИЙ, ГОЛУБОЙ) gondolunk, melyet a legtöbb nyelvben egyazon szóval fordítunk le. Távlabbi nyelveket vizsgálva pedig a színnévrendszerek közötti különbségek egészen meglepőek lehetnek. Természetesen ezek az eltérések nem jelentenek semmiféle különbséget a színfelfogóképességben, különbség csupán a nyelvi osztályozásban van. (Ez nem volt mindig egyértelmű, hisz még a múlt század második felében is népeket vádoltak azzal, hogy tökéletlen a színlátásuk, vagy akár színvakok.)

Ahogy gondolkodásunk, beszédünk minden területét meghatározza a kultúra, a környezet, amelyben élünk, ugyanez a színelnevezésekre is érvényes. Így fordulhat elő az, hogy például a herero nyelvben az ég és a mező színét ugyanazzal a szóval jelölik, de a tehenek barna színére sok-sok színnevet használnak. Vagy az, hogy a szamojéd nyelvekben több tíz olyan színnév van, amely a rénszarvasok szürkés és barnás színárnyalatait jelöli. (Katzschmann 1977, 20)

„A szókészlet igen érzékeny mutatója valamely nép kultúrájának... A nyelvek igen számottevően különböznek egymástól szókészletük természete szempontjából. Olyan különbségek, amelyek számunkra igen lényegesek, más nyelvekben teljesen lényegtelennek számítanak az illető nyelv hordozta kultúra különbözősége miatt. Viszont ez a nyelv olyan különbségeket regisztrál, amelyek a mi számunkra megfoghatatlanok.” (Sapir 1971, 37)

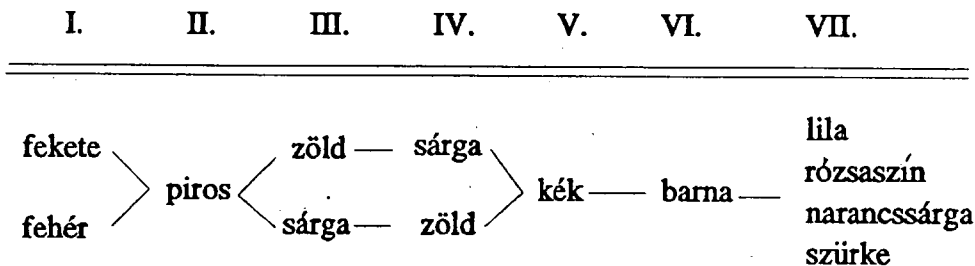
1.2. A színnévrendszerek közötti eltéréseket a nyelvészek korok és nyelvészeti felfogások szerint más és más módon próbálták megmagyarázni.

Kezdetben az eltérések bemutatásán és magyarázatán volt a hangsúly, azaz többnyire néhány nyelv példáján (ez általában az angol és valamelyik „egzotikusabb” nyelv volt) bemutatták, hogy a nyelvek különböző számú színnévvel rendelkeznek, és az adott színnevek közötti határok is eltérőek lehetnek. Az eltéréseket pedig indokolta az a tény, hogy a spektrum szénsora folyamatos, azaz a színek számtalan színegységre bontható anélkül, hogy konkrét határt lehetne meghúzni például a piros és a sárga szín között. Ennek megfelelően a különböző nyelvek más-más helyen húzhatják meg a „válaszfalakat” a szénsorban.

A színnévrendszerek közötti különbségek fontos példaként szolgáltak arra, hogy minden nyelv egyéni módon tagolja a valóságot, tehát a szemantikai struktúrák relatívák. Így e vizsgálatok kapcsolódtak a nyelvi relativitás elméletéhez, és a mezőelmélethez tartozó kutatások is gyakran használták a színneveket annak bizonyítására, hogy a különböző nyelvekben egy-egy meghatározott szemantikai mező szerkezetileg eltérhet.

13. A színnevek kutatásának történetében határkövet jelent Brent Berlin és Paul Kay 1959-ben megjelent *Basic color terms. Their universality and evolution* című munkája. Elsőként figyelnek fel a színjelnevezés univerzális vonásaira, és szakítanak a korábbi relativisztikus színnévmagyarázattal.

Berlin és Kay 98, különböző nyelvcsaládba tartozó nyelv színneveit gyűjtötte össze. Vizsgálataikat az alapszínnevekre korlátozták (alapszínnevek: Berlin–Kay 1969, 6–7, Sipőcz 1992), és megállapították, hogy míg a színnevek jelentéshatárai akár egyazon nyelv beszélőinél is meglehetősen eltérőek, addig a fókuszok, azaz a legközpontibb színárnyalatok megegyeznek. A vizsgált 98 nyelvben 11 alapszínfokuszot azonosítottak, melyek a nyelvek történetében univerzális rend szerint lexikalizálódnak. Az alábbi hétfokozatú rendszert állították fel, melyben az egyes fokozatok az alapszínnevek megjelenésének sorrendjét jelölik (Berlin–Kay 1969, 4):

Egy első fokozatba tartozó nyelvnek tehát két alapszínneve van, a *fehér* jelöli a fehéren kívül az összes világos színárnyalatot, a *fekete* pedig a feketén kívül a sötét színárnyalatokat is, de a színnevek fókusza a fehér és fekete központjában van ugyanúgy, mint például az angol *white* és *black* színneveknek.

Berlin és Kay elmélete nagy érdeklődést keltett, könyvük megjelenése óta a színnevekkel foglalkozó tanulmányok nagy része választ ad arra a kérdésre is, hogy kapott eredményei mennyire vannak összhangban Berlin–Kay hipotézisével.

2. Az uralisztikában a finn és közeli rokon nyelveinek színjelnevezéseiről készült ezidáig a legátfogóbb és legrészletesebb tanulmány (Koski 1983). E könyvön kívül csupán néhány frás foglalkozik ezzel a témakörrel. Az északi vogul színnevekről

Katzschmann 1977-ben készített dolgozatot (Katzschmann 1977, ismertetése: Katzschmann 1979). Kuznyecova–Helimcskij–Gruskina szelkup nyelvtana pedig a szelkup színnevek tárgyalásánál összehasonlítást tesz a vogul színnévrendszerrel is (Kuznyecova 1980, 23–27).

Tanulmányomban a színnevek összegyűjtésénél minden vogul nyelvjárást figyelembe vettem. A forrásanyag kiválasztásánál törekedtem arra, hogy mind a régebben lejegyzett, mind az újabban megjelent szövegeket felhasználjam. Így a színneveket a századforduló táján leírt folklór szövegekből, tehát Kannisto és Munkácsi gyűjtéséből (VNGY I–IV; WogVolk. I–VI), és ezek szójegyzékeiből gyűjtöttem össze. E szövegek jellegükből adódóan archaikusak, tehát tartalmaznak olyan színelnevezéseket is, melyeket már a lejegyzések idejében nem használtak, sőt akár jelentésüket sem ismerték a közlők. Az újabb források közül felhasználtam a vogul nyelv irodalmi nyelvi szótárait és általános iskolai vogul olvasókönyveket.

Írásomban a színnevek a Berlin–Kay-rendszer felosztásában és sorrendjében szerepelnek. Így a tárgyalt színterületek a fekete, fehér, piros, sárga, zöld, kék, barna, szürke, narancssárga, rózsaszín és lila. Nemcsak az alapszínnév-jellegű¹ színneveket vizsgálom, hanem minden olyan szót, amely a felhasznált forrásokban színnévi jelentéssel is szerepelt. Így az olyan közneveket, melyeknek színnévi jelentése másodlagos, és a lexikálisan kötött színneveket is. Ez utóbbiak az állatszínnevek, és az 'ősz' jelentésű szavak.

Ha a színnevek etimológiai vizsgálata alapján a vogul színnévrendszer kialakulására és fejlődésére próbálok következtetni, az alábbi problémákat kell figyelembe vennem. Egyrészt az összegyűjtött szavak használata időben és térben eltérő lehetett. Másrészt a szavak eredete nem minden esetben jelenti a színnév eredetét is. A színnevek egy része az adott színre jellemző köznevekből jött létre. Mivel a vogul nyelv régebbi nyelvemlékekkel lényegében nem rendelkezik, ezért azt nyomon követni, hogy e köznevekből a színnévi jelentések mikor alakultak ki, nem lehet. Nem igazíthatnak el a rokon nyelvek adatai sem, mivel a köznevek és a színnevek jelentéskapcsolatai olyan egyértelműek, hogy ilyen jelentésfejlődések egymástól függetlenül is végbemehettek.

A folklór szövegekben és az irodalmi nyelvi (északi nyelvjáráson alapuló) újabb forrásokban is előforduló színnevek közül alapszínnév-jellegűek a *sēmāl* 'fekete', *járŋk* 'fehér', *wojkan* 'ua.', *wiŋər* 'piros', *kēlp* 'ua.', *wošram* 'sárga', *ńar* (pum aspä) 'zöld' és az *atərŋari* 'kék'. Eredetüket tekintve finnugor eredetű a *járŋk* és a *wiŋər*,

¹ Azért használom az „alapszínnév-jellegű” kifejezést, mivel Berlin és Kay könyvének talán legtöbb vitát kiváltó része lett az alapszínnév kiválasztásának kérdése, mellyel jelen tanulmányomban nem célozom foglalkozni. Az e témával foglalkozó újabb tanulmányok megerősítik, hogy az alapszínnév nyitott szemantikai mezőt alkotnak, tehát számuk változhat. A kiválasztási szempontok is gyarapíthatók, ezáltal az alapszínnév meghatározása pontosítható, de nem lezárható. Úgy vélem, célszerű a színnevek erősebb illetve gyengébb alapszínnév-jellegéről beszélni.

obi-ugor eredetű a *kēlp*, a *wošram*, a *ńar* (*pum aspā*) és az *atər(χari)*, ismeretlen eredetű a *wojkan*, és a *sēməl* etimológiája tisztázatlannak bizonyult. Ezen adatok alátámasztják Berlin és Kay hipotézisét a színnevek kialakulásáról, hiszen éppen ezek a színnevek azok, melyek a Berlin-Kay hierarchia első fokozatait alkotják. És ha iránytadónak tarthatjuk (és úgy gondolom, hogy tarthatjuk) 98 nyelv színneveinek vizsgálata alapján felállított elméletüket, akkor az általuk felállított sor megerősíti azon feltevésemet, hogy a kérdéses eredetű *sēməl* nem zürjén átvétel, hanem a nyelv ősi szókészletéhez tartozik.

3.1. Fekete

3.1.1. *sēməl*

Az egész vogul nyelvterületen használt szó, jelentése 'fekete, sötét': N K *sēməl* [*sēməl*], LM LU P *šēməl*, T *šiməl* (WogWört. 541). A vogul irodalmi nyelvi szótárak e szót tartalmazzák ugyanezekkel a jelentéssel.

Paasonen egyeztetése szerint a szó finnugor eredetű: syrj. *šym*, *šim*, *sym*, *sim* 'rost', *šym-*, *sim-* 'rosten', permW *šym-*, *šim-*'rost', *šym-*, *šim-* 'rosten', permO *sim-*'rosten'; wotj. *šin-* 'rosten'; ostj.N *samy* 'rost'; wog.N *sēməl*, ML *šemel* 'schwarz', K *simil* 'rost', *šemel* 'schwarz, dunkel', T *il-semus* 'es wurde rostig', K *tau-sémwēs* 'id.'; ung. *szenny* 'schmutz'; tscher.O W B *šim* 'schwarz, dunkel', mord.M *šameā*, *šāncm*, E *čemeā* 'rost'; fi. *hāmy*, *hāmārā* 'dunkel, dämmerig, dämmerung'; estn. *hāmār* 'dunkel, trüb, düster, dämmerung'; fi. *himeā*, *himmeā*, *simeā* 'dunkel, trüb' (Paasonen 1918, 125). Ugyanez az egyeztetés található a KESzK-ben is, mely finnugor alapszóként egy **šymə* alakot rekonstruál (KESzK 258). Az egyeztetésnek ellentmondanak a mai megfelelések szókezdő mássalhangzói, mivel a balti finn és mordvin szavak **š*, az obi-ugor szavak pedig **š* folytatásait mutatják. (A zürjénben a szókezdő *š* későbbi fejleménynek tűnik, az utána következő palatális magánhangzó hatására palatalizálódhatott az s.)

A fent szereplő egyeztetések vogul adataiban véleményem szerint két vogul szó található: a nyelvjárásokban *s ~ š* megfelelést mutató 'fekete' jelentésű, és a minden vogul nyelvjárásban *s* hanggal kezdődő 'rozda' jelentésű szó. Ez utóbbi zürjén jövevényszó: N *simi*, LM LU P *siməl*, K *sēməl* ~ *séməl*, T *seməl* 'rozda' (WogWört. 547) < syrj. *sim* 'Rost' (SyrjLehnw. 150; UEW 758).

A vogul *sēməl* 'fekete' szó eredete ily módon tisztázatlan, a színnév az újabb etimológiai szakirodalomban nem szerepel. Az mindenesetre megállapítható, hogy a nyelvjárási szókezdő *s ~ š* megfelelés a szó ősi eredetére utal. További vizsgálatokat igényelne annak megállapítása, hogy kapcsolatban állhat-e a fent említett zürjén és egyéb finnugor szavakkal.

3.1.2. pit

Az északi nyelvterületen lejegyzett folklórszövegekben a *sēmäl* mellett ritkán a *pit* is előfordul 'fekete' jelentéssel: N *pit* ~ *piti* 'fekete' (WogWört. 444), (még) 'sötét' (WogText.285). A szót a mai nyelv nem használja, a vogul nyelv irodalmi nyelvi szótáraiban sem található meg.

A *pit* osztják jövevényszó: ostj. V DN *pěytä*, O *puti* 'schwarz' > wog.N *pit*, *piti* (UEW 882). A magyar *fekete* szó is rokon az ugor szavakkal, az ugor alapalak: *p̄ykkä-tt3* 'schwarz' (UEW uo.). Tehát a vogulban is kellett lennie ugor eredetű 'fekete' színnévnek, mely később kiveszett a nyelvből, majd jövevényszóként újra átkerült az osztjából.

3.1.3. p̄āŋk, paŋkəŋ

A N *p̄āŋk*, LM *poāŋk*, LU *p̄āŋk*, P *poāŋkh*, T *pāŋ* ~ *pēŋ* 'korom, piszok, mocskor' szónak Munkácsi feljegyzései szerint a tavdai nyelvújráásban 'fekete' jelentése is volt: T *pāŋ lu* 'schwarzes Pferd' (WogWört.413). A szó possessiv képzővel ellátott alakja a folklór szövegekben már több nyelvújráásban 'fekete' jelentésű: N *pāŋkiŋ* [*paŋkəŋ*], LM *poāŋkčŋ*, K *poāŋkhčŋ* 'piszkos, fekete' (WogWört. uo.).

A szó eredete tisztázatlan. Munkácsi helytelenül a magyar *fekete* szóval egyeztetette (Munkácsi 1895, 257). Lewy az óind *panka-* 'Schlamm, Schmutz' alak átvételének tartotta (Lewy 1927, 90-93). Joki ugyanezen óind szó tárgyalásánál már nem említi a vogul átvételt (Joki 1973, 129). A későbbiekben az etimológiai szakirodalomban a szó nem szerepel.

3.1.4. Egyéb, 'fekete' jelentéssel is előforduló szavak, kifejezések

3.1.4.1. Csak lovak színét jelöli a P K *vārönke*, TJ *βoronχ*, KU *βornk*, P *βornkə*, So. *βōrōnčā*, KM *βārnk* 'fekete (ló)', amely orosz átvétel a többi lószínnévhez hasonlóan: < or. *воронко* 'hollófekete ló' (RussLehnw. 266).

3.1.4.2. Állatnevekhez kapcsolódik az északi nyelvterület *šoräs* szava is: N *šoräs-uj* 'fekete nyuszt', *šoräs-oχsar* 'fekete róka' (WogWört. 601). Munkácsi szerint a szó talán az északi osztják *šoräs-χo* 'Kaufmann' előtagjának átvétele, hisz ezek az állatok prémjük miatt becses árucikkek voltak (VNGy II.560).

3.1.4.3. A VNGy-ben előforduló N *ēlāŋ hār* 'fekete Urál' (N *ēlāŋ hār*, *hūsāŋ hār sisēm̄t* 'fekete Ural-bércem, tarka Ural-bércem hátán' (VNGy II.279)) jelzős szerkezet *ēlāŋ* 'fekete' szava a WogWört. szerint bizonytalan értelmű, a köznyelvben elő nem fordul alak: N *ēlāŋ* '?fekete', '?tarka' (WogWört.65).

Az osztjában is előforduló hasonló kifejezés (ostj. *hōsčŋ keu*, *alāŋ keu*) valószínű költői szólásként maradt fenn, melynek valódi jelentését már Munkácsi

közlője sem tudta. Munkácsi a syrj. *alkös* 'geneigt, abschüssig' és a *völgy* szavunkkal egyezteteti a wog. *ēlāŋ* szót, így a jelzős szerkezet jelentése szerinte 'meredékes Ural' lenne (VNGy II. 0523).

A DEWOS szerint a szó az ostj.DN Ko. *iŋə*, Š *eŋə*, Kaz. *eΛəŋ* 'bunt' átvétele (DEWOS 95). A szóvégi -ŋ valószínűleg melléknévképző. Az osztják szótárakban csak a képzett alakok találhatók meg, azonban Kannistonál szerepel a wog.N *ēl'ə* 'Muster, Stickerei', melynek -ŋ képzős alakja szintén 'bunt' jelentésű (WogVolk. VII.27). Így a vogulba vagy átkerült a szó képző nélküli alakja is az osztjából (mely forma ott nem maradt fenn, és nem is került lejegyzésre), vagy pedig szóelvonás történt. Megjegyzendő, hogy Munkácsi adatközlője is a következőképpen magyarázta a kérdéses sort: „Az Uralbérc ékes: olyik köve fekete, olyik fehér, másik tarka; a tarka voltáért mondják *nūsāŋ*-nek, a fekete voltáért *ēlāŋ*-nek.” (VNGy uo.) Valószínűnek tartom, hogy az idézett sorban a két jelző egymás szinonímája.

3.1.4.4. A Kálmán-féle szövegekben egy helyen szerepel a *lotəχ ospa* kifejezés a fekete szín jelölésére: *lotəχ ospa samiŋ* 'szénfekete szempár' (*lotəχ* 'szén'; *ospa* 'színű') (WogText.126).

3.2. Fehér

3.2.1. *ĵāŋk*

A szó megtalálható minden nyelvjárásban, jelentése mindenütt 'jég, fehér, hófehér': N *ĵāŋk*, LM *joāŋk*, LU *ĵāŋk*, P *ĵāŋk* ~ *joāŋk*, K *ĵāŋk* ~ *joāŋk*, T *lān* (WogWört. 148).

A wog. *ĵāŋk* finnugor eredetű, az alapalak **ĵāŋe* 'Eis', az eredeti fgr. *-ŋ-ből az ugorban **-ŋk-* fejlődött (UEW 93). 'Fehér' jelentés a rokon nyelvekben nem alakult ki, a vogulban a szó színnévi jelentése feltehetően a nyelv önálló életében jött létre.

3.2.2. *wojkan*

A *ĵāŋk* mellett még egy 'fehér' jelentésű szó használatos a vogulban, a N *wojken* [*wojkan*], LM *vājken* 'fehér, fényes' (WogWört.731), '(még) *свѣтлыѣ*' (BalVahr. 24). Mindkét színnév előfordul a folklór szövegekben és az újabb forrásokban is. A *wojkan* csak az északi nyelvterületen ismert. (Munkácsinál még a közép-lozvai nyelvjárásból is adatolt.) Kálmán Béla szerint a *ĵāŋk* 'hófehér'-rel szemben a *wojkan* jelentése 'fehér, szürkésfehér' (WogText. 322).

A szó eredete tisztázatlan, belső keletkezésű vogul szónak tűnik.

3.2.3. sairiŋ

A sairiŋ 'fehér' a középső és déli területeken használatos: P sairiŋ, K sǎjrēŋ ~ sǎjrīŋ, T sajrāŋ ~ sǎjrāŋ (WogWört.515), Jk. sōjrēŋ, sǎjrēŋ (WogText.299).

A wojkan-hoz hasonlóan a szürke világosabb árnyalatait is jelölheti: Jk. sǎjrēŋ lo 'Schimmel', sǎjrēŋ pāŋk 'Graukopf' (WogText.299), K cārāŋ pāŋkkaŋ, cārāŋ pāŋkkaŋ 'Белокуроый, седой' (BalVahr.24).

A szónévi -ŋ(-əŋ, -iŋ) feltehetőleg possessiv képző, amely a feltételezett - akár igei, akár névszói - sair- alapszóhoz járult. A tavadai nyelvjárásban ezen alapszónak igei származéka is ismert: T sairēmāl 'megfehéredik', il-sairēmāl 'elsápad' (WogWört. 515). A szó összefügg az osztják KoP sajrət- 'bleichen (Leinwand)' alakkal (DEWOS 1300), amely vélhetően átvétel a vogulból, mivel az ostj. sajrət- csupán Paasonennél található meg, ő is csak a kondai terület egy helyén (Kamenskije) jegyezte le.

Korábban egyeztették az ostj. sur 'grau' és a szürke szavunkkal, illetve szamojéd alakokkal (jur. sear 'weiss', motor. kyr 'id.', taigi kyrr 'id') (MUSz 329, Munkácsi 1893, 92, Halász 1893, 275). Azonban az egyeztetések hangtani okokból nem fogadhatók el, az újabb etimológiai szakirodalomban már nem szerepelnek.

3.2.4. hāraw

A szó az északi nyelvjárásokban ismert: N hāraw, hārāw, hāraw (Steinitz 1959, 440), jelentése 'fehér, szürkésfehér', állatok – többnyire rénszarvas – színére használatos, embernél a haj szőke színét jelöli (WogText. 274). A folklór szövegekben többször szerepel a jārŋk 'hófehér'-rel szembeállítva 'szürkésfehér, fehéres' jelentéssel.

A hāraw nyenyec jövevényszó: jur. няравей 'очень белый': няравей ты 'оленъ очень белой масти с едва заметным темным оттенком' (Tyerescsenko 356). A vogul használathoz hasonlóan a nyenyecben is a szőr, toll, haj fehér, szürkésfehér árnyalatait jelöli. Esetleg összefügg a jur. няра 'kiszáritott, tisztított rénbőr, irha' szóval (Semjakin 1959, 19). A wog. hāraw-ot Steinitz is említi a vogul nyelv szamojéd jövevényszavai között (Steinitz 1959, 440), azonban Kálmán Béla a hār 'csupasz, kopasz, sima' szó (< syrj.) továbbképzett változatának tartja (WogWört. 356).

Mivel az északi nyelvjárás réntartással, a rének tulajdonságaival stb. összefüggő szavai zömmel nyenyec jövevényszavak, így a hāraw-ot is bizonyossággal tarthatjuk a nyenyec няравей átvételének.

3.3. Piros

3.3.1. *wīȳər*

A szó megtalálható minden vogul nyelvjárásban: N *w̄īȳr* ~ *w̄īr* [*wīȳər*], LM *wuir* ~ *wur* ~ *ur*, LU *ōr*, P *wujr* ~ *vūjr* ~ *wujr* ~ *vur*, K *vjr*, T *ūr*, jelentése 'vér, vörös' (WogWört. 726). A WogWört. szerint a tavidai nyelvjárásban csak 'vér' jelentésű, itt a *khār* szóval alkotott összetétel szerepel színnévként: T *ūr-khār* 'piros'. Kannisto lejegyzéseiben azonban előfordul a tavidai szövegekben is nem összetételben 'piros' jelentéssel: T *ūr̄kōl'ər̄ kom, ūrkōl' l meškōtim* '(geht) ein Mann im roten Kittel, mit einem roten Kittel bekleidet' (WogVolk. IV. 395).

A szó finnugor eredetű, eredeti jelentése 'vér', s a vér színéről alakult ki a vogulban a színnévi jelentés. (Hasonló jelentésfejlődés ment végbe a magyarban is: vér + -s melléknévképző > véres, majd szóhasadással vörös.) A finnugor alapalak **wire* (UEW 576).

Az UEW szerint idetartozó kondai igei alakok (KU *wārtmät-*, KM *wārtmät-* 'sich röten (der Himmel beim Auf- und Untergang der Sonne)' a Munkácsi-Kálmán szótárban a N *vort* ~ *vört*, LM *värt* (~ *vert*), P *värt* (~ *vört*), K *värt* 'a fa kemény, vöröses része' szó igei származékaiként szerepelnek (WogWört.737).

3.3.2. *kēlp*

A N K *kēlp*, LM *kēlp* ~ *kelp*, LU *kelp* 'vér, piros' a déli nyelvjárásokban nem ismert. Hasonló jelentésűek -ŋ (-ēŋ, -iŋ) melléknévképzős alakjai is: N *kēlpŋ* ~ *kēlpēŋ*, LM *kēlpēŋ*, P *kēlpŋ* 'véres, piros' (WogWört. 204). A vogul irodalmi nyelvi szótárak szerint a szó színnévi jelentése 'алый, ярко-красный' (RombKuz. 43.), szemben a *wīȳər*-rel, mely e szótárak szerint a piros színterület sötétebb árnyalatait jelöli: *выгыр* 'красный, бордовый, рыжий' (uo. 28).

Eredetét tekintve a szó összetartozik az ostj.Ni. *kātə*, Kaz. *kāŋi* 'Blut, Beerensaft (rot)' szavakkal, az obi-ugor alapalak **k̄ŋi*- lehetett (ObugrVok.148). Lehtisalo és Collinder egyezteteti e szavakat az ostj. N *hāštəp*, S *hattəp* 'Blut' alakokkal, melyek azonban az első szótag veláris magánhangzója miatt nem tartoznak ide (Lehtisalo 1928:134; FUV 33). Az UEW feltételesen egyezteteti az obi-ugor szavakat a lp N *gielo*, *gīllum-* *gīllu-* *gīlum-*, *gīlum* 'clot of coagulated blood' és a jur OP Nj *šelw* 'hart getrocknetes Blut' szavakkal (UEW 134). (Ez utóbbival rokon a ngan. *šebb'i* 'a vér alvadása' (Mikola 1976, 88).)

Nem hiszem, hogy az obi-ugor szavak közös eredetűek lennének a lapp és szamojéd szavakkal, ez utóbbiak a pontos jelentésbeli megegyezés miatt egy 'megdermedni, megalvadni' jelentésű ige származékainak tűnnek. (ld! lp. *gīllot* 'become

coagulated' (NIELSEN 96), hiellyot 'erstarren, gerinnen, steif werden' (LAGERCRANTZ 304), ški li 'hytynyt veri' (ITKONEN 555).)

Tehát obi-ugor eredetűnek tartom a wog. *kēlp* szót, melynek osztják megfelelői ma is élnek a Ni. és Kaz. nyelvjárásokban.

3.3.3. Egyéb, 'piros' jelentéssel is előforduló szavak

3.3.3.1. A N *nērp*, LM *nārp* ~ *nārōp* (WogWört. 338) (Kannistonál a kondai dialektusban is: KU *nērōp*, KM *nērp*, KO *nērōp* (WogVolk. VII.218)) szó jelentése elsősorban 'festék, szín', de színnévi, 'piros' jelentése is megtalálható Kannisto és Munkácsi feljegyzéseiben. Kannisto lejegyzései szerint olyan festéket jelent, melyet vörösre égetett téglából készítettek, és ezzel festették a nyilak szárát (KU) és a bőrt is (LO) (Kannisto).

A szó osztják jövevényszó: Kr. *nerōp*, Kaz. *nērōp*, Ber. *nerip* 'Farbe, rötlicher Kreidestein, aus dem durch Schleifen Farbstoff hergestellt wird (Kr.), Blut des Bären (Kaz.)' (DEWOS 1013).

Hasonló jelentésfejlődés ment végbe a N *ālp* ~ *ālep*, LM *ālep*, P *ālp*, K *wālem* ~ *oāl'em* 'festék, piros' szónál is (WogWört. 385): 'festék, szín' > 'piros'. A szó zürjén átvétel: < syrj. *alipa* 'Firnīs', Ud. *ālip*, V *ālipa* Пак, Олифа, 'Firnīs') < russ.) (SyrjLehn. 93). A vogul alak színnévi jelentése csupán a WogWört.-ben adatolt, folklór szövegekben illetve egyéb szótárakban csak 'festék, szín' jelentéssel szerepel.

3.3.3.2. A Munkácsi lejegyezte népköltési szövegekben a N *vort* ~ *vōrt*, LM *vārt* ~ *vert*, P *vārt* ~ *vōrt* 'a fa kemény, vörös része' szónak -i melléknévképzővel, illetve igei származékának -ēm igenévképzővel ellátott alakjai színnévként is előfordulnak: N *vorti* 'napégette, barna, vörös' (WogWört.737); *vorti* 'vöröslik' (Szilasi 157). (N *vortēm* *hīlā saji* *tūl* *saste'it* 'vereslő négy medve-szemfog abból terem' (VNGy I. 125).) (A szó eredetéről ld. 3.3.1.)

3.4. Sárga

3.4.1. wošram

A déli nyelvterület kivételével minden nyelvjárásban megtalálható a szó, a magyar *sárga* színnévnél jelentősen nagyobb területet fed a színmezőből, a sárga árnyalatokon kívül jelöli a zöld világosabb árnyalatait is, de jelölheti például a rénszarvas vörösés-barnás színét is: N *vošrēm* ~ *vošérēm* [wošram], LM *vašérēm* ~ *kwašérēm*, LU *kwašrēm*, P *vašérēm*, K *vošrēm* ~ *vošérēm* 'epe, zöldessárga, vörösésbarna' (WogWört. 740).

A Rombangejeva-Kuzakova szótár szerint a *вошьрам* jelentése 'epe, keserűség', és a *харп* utótaggal alkotott összetétel használatos színnévként: *вошьрамхарп*

ЖЕЛТЫЙ' (RombKuz. 26). Ezzel szemben Balangyin-Vahruseva szótárában a ВОСЬРАМ ЖЕЛТЫЙ' mellett a ВОСЬРАМХАРПА jelentése ЖЕЛТОВАТЫЙ' (BalVahr. 26).

A wošram obi-ugor eredetű, eredeti obi-ugor alakja *wăcerem lehetett (ostj. V K wat'ərim, Trj. wat'ərem, DN wat'ərem, Ko. wöt'ərim, Ni. wöršem, Kaz. wōšrem, O wašrəm) (ObugrVok. 190). A WogWört.-ben a wog. wošram igei származékai-ként feltüntetett alakokat (N vošertaxti ~ kwošertaxti, LM kwăšertaxti ~ kwašertaxti, P kwašertaxti, K kwăškertaxti 'éget, ég, csíp, csípős íze van' (WogWört. 740)) az UEW a magyar keserű szóval egyezteti, és hangtani okokból nem tekinti egybetartozónak a wošram 'sárga' szóval (UEW 861).

A szó eredeti jelentése 'epe' lehetett, s ebből fejlődtek ki a további jelentések: 'epe' > 'epe színű' > 'zöld, zöldessárga, sárga'; 'epe' > 'epe ízű' > 'keserű, keserűség' (konkrét értelemben) > 'keserű, keserűség' (absztrakt értelemben). A színnévi jelentések kialakulása azon - a természeti népek számára egyértelmű - megfigyelésen alapult, hogy a növényevő állatok (pl. halak) epéje zöld, a húsevőké pedig sárga.

Hasonló jelentésfejlődésre több nyelvben is találunk párhuzamot (ld. fi. viha (Joki 1973, 346)).

3.4.2. kasm

Csak a folklór szövegekben fordul elő a N kasm, LM P kăšm, K kăšm, T kēšm 'sárga' szó (WogWört. 198).

Steinitz a szót az urwog. *kēš- 'räuchern': LO So. kos- 'ohne Flamme brennen' kas_{sml}- 'räuchern', So. kasm- 'rauchig sein, rauchen', LO So. kasəm 'gelb' (Steinitz 1955, 151) ige participiumának tartja: *kēšəm 'gerauchert, gelblich, gelb', mely ige eredetét tekintve összetartozik a *kūš- 'glimmen' szóval (Steinitz 1955, 288). Ez utóbbi igével azonos lehet a WogWört. N kwossi [kosi], LM kwăši, P kwăšau 'izzik, ég, fáj' alakja, bár a szótár nem utal a kasm 'sárga' szóval való etimológiai összetartozás lehetőségére (WogWört. 241).

Az UEW a vogulban igei alakot finnugor eredetűnek tartja, és egyezteti a fi. kyte- 'verdeckt brennen, glimmen, glühen, schwelen' és ostj. V kōč-, DN kōč-, O kus- 'glühen, glimmen, ohne Flamme brennen' szavakkal (UEW 153). (Korábban Toivonen egyeztette a magyar kozmás szóval is (Toivonen 1933, 137), azonban a TESz ezt már elveti (TESz II. 599).)

A vogulban a színnévi jelentés a nyelv önálló életében alakult ki, az ige befejezett melléknévi igenévi alakján, a jelentésfejlődés színbeli hasonlóságon alapult: 'megégett, izzott' > 'megégett színű' > 'sárga'. E jelentésfejlődés alapján feltételezhető, hogy a kasm színnév a sárga színterület sötétebb, barnás árnyalatait jelölte. (Hasonló, 'sárga' színnévi jelentéssel találkozunk az osztjákban is, azonban ez átvétel a vogul szoszvai nyelvjárásából (DEWOS 590).)

3.5. Zöld

3.5.1. *n̄ar*, *n̄arpum* *āspā*

A zöld színt a *wošram* (3.4.1.) szón kívül a *n̄arpum āspā* összetétel jelöli. A irodalmi nyelvi szótárak ez utóbbi alakot tartalmazzák 'zöld' jelentéssel. Az összetétel tagjai: *n̄ar* 'nyers, friss', *pum* 'fű' és *āspā* 'színű' (*ās* 'szín, felszín' + *pā* nomen possessoris képző), így jelentése valójában 'friss fűszínű'. Az irodalmi nyelvi szótárakban szereplő formák: *нярпумоспа, няртпумоспа* (BalVahr. 69), *нярпум хурп* (*хурп* 'alak, kép' + *-п* nomen possessoris képző) (Romb. 96.). Ezen alakokban a *n̄ar* szónak *-p* illetve *-t* denominális nomenképzővel ellátott formái szerepelnek.

A folklór szövegekben a *n̄arpum āspā* alak nem szerepel, csupán a szó jelzői előtagja található meg 'zöld' jelentéssel.

A wog. N *n̄ar* ~ *n̄ar* [*n̄ar*], LM *n̄ar* ~ *noar* ~ *n̄ar*, LU *n̄ar* ~ *n̄ar*, P *n̄ar* ~ *n̄ar* ~ *n̄ar* K *n̄ar* ~ *noar* ~ *n̄ar*, T *n̄ar* ~ *n̄ar* 'nyers, friss, zöld (növény), nedves' (WogWört. 356) homonímája a N *n̄ar* ~ *n̄ar* [*n̄ar*], LM *n̄ar* ~ *noar* ~ *n̄ar* ~ *nar*, LU *n̄ar* ~ *n̄ar*, P *n̄ar* ~ *n̄ar* ~ *n̄ar*, K *n̄ar* ~ *noar* ~ *n̄ar*, T *n̄ar* ~ *n̄ar* 'csupasz, kopasz, sima' (WogWört.356) szónak, mely eredetét tekintve átvétel a zürjén nyelvből (SyrjLehn. 127). A WogVolk. szójegyzéke a két szót egy szócikkben tárgyalja: LO *n̄ar*, So. *n̄ar*... 'nackt, roh, kahl' (WogVolk. VII. 229).

A szó etimológiáját többen is vizsgálták, és jelentéseit többnyire a felhasznált forrás szerint adták meg, különválasztva, illetve egybevéve a 'nyers, friss' és 'csupasz, kopasz' jelentéseket. Fedotov (Fedotov 1965, 262) cseremiszt, votják és zürjén megfeleltetések mellett a magyar *nyers* szóval egyeztetni a 'nyers, friss' jelentésű vogul szót, Nyíri (Nyíri 1964, 420) pedig *nyár* 'aestas' szavunkkal. Kálmán Béla a WogText.-ben még egy szóként veszi a homoním alakokat, és zürjén átvételnek tartja (WogText. 273). A WogWört.-ben azonban már külön szerepelnek, és csak a 'csupasz, kopasz' jelentésű szónál utal a szótár a zürjén eredetre (WogWört. 356).

A szó megtalálható az osztjában is, szintén ugyanezekkel a jelentésekkel (KT 630; DEWOS 1076). Rédei a 'csupasz, kopasz' jelentésű obi-ugor szavakat zürjén átvételnek tartja, és szemantikai okokból elkülöníti a 'nyers, friss' jelentésűeket. Honti ez utóbbiakat obi-ugor eredetűnek tünteti fel: **n̄ar*: wog. **n̄ar*: TJC *n̄ar*, KU KM KO *n̄or*, P *n̄or*, VN *n̄or*, VS LU LM *n̄or*, LO So. *n̄ar* 'roh' ~ ostj.**n̄ar*ϑ: VVj. *n̄ar*ϑ, Trj. J *n̄ar*ϑ, DN Ko. *n̄ar*ϑ, Ni. *n̄ar*ϑ, Kaz. *n̄ar*, O *n̄ar* 'id.' (ObugrVok. 172).

Úgy vélem, a szó etimológiája további vizsgálatokat igényel. Egyrészt a szemantikai elkülönítést nem tartom indokoltnak. A zürjénben a szó főképpen bőr, irha jelzőjeként szerepel, s ebben az összefüggésben egy 'csupasz' > 'nyers' jelentésfejlődés könnyen elképzelhető. Így az obi-ugor példáknál sem feltétlenül homoním alakokkal kell számolnunk, hanem egy szóval. Másrészt a zürjén átvételnek pedig az a tény mond

ellent, hogy a kérdéses szó az egész vogul és az egész osztják nyelvterületen elterjedt, ráadásul mindkét jelentéssel.

Tanulmányom témáját tekintve mindenesetre megállapítható, hogy a színnévi jelentés előfeltétele – azaz a 'nyers, friss' jelentés, mely a növénytakaró jelzőjeként szerepel – csupán az obi-ugor nyelvekben alakult ki. 'Zöld' jelentéssel minden vogul nyelvjárásban találkozunk, és több osztják nyelvjárásban is elszórtan az északi, a déli és keleti nyelvterületen (Ni., Kaz., O., Vj., Kr. - (DEWOS 1076)). Az ostj. Vj. és Kr. nyelvjárásokban a vogul *ńar-pum ąspā*-vel megegyező szerkesztésmód is előfordul: ostj. Vj. *ńārđy-pam kōrasđw*, Kr. *ńārđ-pum oxtep* 'grasgrün' (DEWOS 1077).

Feltételezhető, hogy a színnévi jelentés már az obi-ugor alapnyelvben is létezett. De nem lehet kizárni azt a lehetőséget sem, hogy a színnévi jelentés az obi-ugor nyelvek külön életében alakult ki, hisz a 'nyers, friss (növénytakaró, fű)' > 'zöld' jelentésfejlődés egyértelmű (hasonló pl a magyar zöld szó jelentésfejlődése is < ooszt *zaldā* 'alacsony fűfajta' (TESZ III. 1197)).

A Kannisto és Munkácsi lejegyezte népköltési szövegekben a *ńar-pum ąspā* összetétel nem fordul elő, de megtalálható a gyűjtők szótári feljegyzéseiben az északi nyelvterületen. Az újabb szótárak, szövegek ezt az alakot tartalmazzák 'zöld' jelentéssel.

A színnév jelentése a vizsgált szövegek alapján megfelel a magyar zöld jelentésének, csupán Kannisto kéziratos hagyatékában találok zöldtől eltérő jelentésekkel: KO *ńoārpumķar* 'viheriä, sininen', N *ńārpumtān* 'keltainen lanka'.

3.6. Kék

3.6.1. atərχari

A 'kék' jelentésű *atərχari* összetétel az újabb szövegekben, vogul nyelvtanokban és az irodalmi nyelvi szótárakban szerepel, a folklór szövegekben nem található meg.

A szó előtagja az N *atər* [atər], LM LU P K *ātər*, T *ātir* 'tisza, derült (idő, égbolt)' (WogWört. 56). A szó megtalálható az osztjában is: VVj. *etər*, Trj. J *ātər*, DN Ko. Ni. O *etər* 'klar', az obi-ugor alapalak **ētər* lehetett (ObugrVok. 130). Az obi-ugor szót Aulis Joki középíráni jövevényszónak tartja (1973, 260).

A szó utótagja a N *χari*, LM *khar* 'égbolt' jelentésű szó (WogWört. 83), így az *atərχari* összetétel eredeti jelentése 'tisza, derült égbolt'. A *χari* – véleményem szerint – etimológiailag azonos lehet a N *χar*, LM *khar* 'kéreg, felület, szín' szóval (WogWört. 82), mellyel hangtanilag megegyezik, és egy 'felület' > 'ég felülete' > 'égbolt' jelentésfejlődés is logikusan feltételezhető. Ily módon a szóvégi magánhangzó az -i denominális nomenképző, mely kifejezhet valamivel való ellátottságot, állandó jegyet (Szabó 1904, 443). A szó feltehetően összefügg az ostj. Ko. Niz. *χārđ*, Kaz.

χāri 'grüne od. rötliche Haut auf der Innenseite der abgezogenen Birkenrinde' alakkal (DEWOS 547), mely vélhetőleg átvétel a vogulból, mivel a vogullal érintkező nyelvtérleteken található csak meg, és ugyanez a jelentés megvan a vogul nyelvben is: N *χariŋ-sās* 'vastag, vörös belsejű nyírhéj' (WogWört. 82; Kannistonál a K és P nyelvjáráásokban is: WogVolk. VII, 125).

Felvetődik az a lehetőség is, hogy a wog. *at̄ar* 'derült, tiszta (égbolt)' szóhoz a *χar* utótag a 'szín' jelentéssel kapcsolódott, így az -i possessiv képzővel a szó jelentése 'derült éghez hasonló színű' lenne. Ezt sugallja Rombangyjeva vogul nyelvtanának a képzett melléknévekről írott fejezete, ahol e szót a wog. *fiar pum-āspā* 'zöld', *sēmāχarpa* 'sötét, szürke' színnevekkel együtt elemzi, és az utótagokat az *ās*, *χarp* 'felület' jelentésű szavak melléknévképzővel ellátott alakjaiként értelmezi. Azonban nála szerepel mind az *at̄arχari*, mind az *at̄arχarpa* alak, jelentéskülönbséget is tulajdonítva a kétféle melléknévképzőnek: *атырхари голубой*, *де атырхарпа синий* (Rombangyjeva 1984, 73).

Úgy gondolom, hogy az *at̄arχari* eredeti jelentése a 'derült égbolt' lehetett. Ezt alátámasztják Kannisto kéziratos hagyatékának ilyen adatai, mint LO *āt̄arχariōspā*, So. *āt̄arχariōspā* 'taivaan sininen' (Kannisto). Ha a *χari* utótag itt 'színű' jelentésű lenne, sem még egy -ŋ possessiv képzőt nem venne fel a hasonló szerepű -i után, sem ugyanazzal a jelentéssel az *ospā* 'színű' utótagot.

Feltételezem, hogy az *at̄arχari-at̄arχarpa* *голубой-синий* színnévpáros kialakulása századunkban történhetett, talán az irodalmi nyelv kialakításának (szótár- és tankönyvkészítések) munkálatai – befolyásolva az orosz két 'kék' színnevétől – hozhatták létre, hasonlóan a *sēmāχarpa* 'szürke, barna', *wošram-wiγ̄arχarpa* 'narancssárga' színnevekhez.

A népköltési gyűjteményekben sem az *at̄arχari*, sem az *at̄arχarpa* nem szerepel, a kék korábbi kifejezési lehetőségeihez talán e Kannisto által lejegyzett példák állhatnak közel: LO *āt̄arχariōspā*, So. *āt̄arχariōspā*, KU *āt̄arōšp*, KM *āt̄arōsp* (Kannisto).

A vizsgált szó használata többnyire megfelel a magyar kék színnévnek. A felhasznált szövegekben egy kivétellel csupán Sesztalovnál fordult elő a szó, nála az ég színén kívül jelöli a folyó, a hó, az Ural, a gáz lángjának színét, költői szóhasználatban az északi tavasz, az északi haza, az égen futó rénszarvasok jelzője (Sesztalov 1987, WogText).

3.7. Barna

A folklór szövegekben 'barna' jelentésű színnév csak olyan szerepel, mely állatok barnás árnyalatait jelöli. Az újabb forrásokban és irodalmi nyelvi szótárakban található, barna színt is jelölő szavak jelentésmezője eltérő, a barna más színtérletekkel is érintkező árnyalatait jelölik. Ezek részben a *sēmā* 'fekete' színnévből képzett

összetételek, illetve az állatok színére használatos χ opsat 'barna, szürke'. Ez utóbbi a vizsgált anyagban zömmel 'szürke' jelentéssel szerepel, ezért a szót a szürke színterület szavainál tárgyalom. Rombangyejeva szótáraiban 'barna' jelentéssel előfordul még a χ ariŋ sās ospa kifejezés (RombKuz. 234, Romb. 115), melynek jelentése szó szerinti fordításban 'éli, vörös nyírhéjhoz hasonló színű', így feltehetőleg a barna színterület élénkebb, vöröshez közelítő árnyalatait jelöli. A vizsgált szövegekben példát e színnév előfordulására nem találtam.

3.7.1. $\bar{s}\bar{e}m\bar{a}l\chi$ arpa, $\bar{s}\bar{e}m\bar{a}l$ ospa, $\bar{s}\bar{e}m\bar{a}l$ -kēlp

A $\bar{s}\bar{e}m\bar{a}l\chi$ arpa, $\bar{s}\bar{e}m\bar{a}l$ ospa színnevek előtagja a $\bar{s}\bar{e}m\bar{a}l$ 'fekete', az utótagok pedig a χ ar, os 'szín, felület' jelentésű szavak -pa possessiv képzővel ellátott alakja. Így e színnevek jelentése a tagok szerint 'fekete (feketéhez hasonló) színű'. A szótárakban megadott jelentések az alábbiak: сЭМЫЛХАРПА 'серый, чёрно-бурый, бурый, смуглый' (RombKuz. 117), сЭМЫЛОСПА 'смуглый' (BalVahr. 110), ТЭМНЫЙ' (RombKuz. 116). Hasonló szerkesztésmóddal több színnévnél is találkozunk (atərxarpa, wošramwiyədɣarpa). A vizsgált szövegekben csupán a $\bar{s}\bar{e}m\bar{a}l\chi$ arpa színnév előfordulására találtam példát. Azonban arra több példa is található, hogy a $\bar{s}\bar{e}m\bar{a}l$ 'fekete' szó jelöl olyan árnyalatot, mely inkább tartozik a barna színterületbe, mint a feketébe: сЭМЫЛ САЛЫ СОВ 'fekete rénszarvasszőr', сЭМЫЛ УЙ 'medve: fekete állat' (Sesztalov 1987, 12, 72), N χ otaln $\bar{s}\bar{e}m\bar{a}l\chi$ kotərtaxtasət 'a napon barnára sütek' (WogText. 74); N $\bar{s}\bar{e}m\bar{a}$ 'megbarnul, lesül a napon' (WogWört. 541).

Tehát a $\bar{s}\bar{e}m\bar{a}l$ színnév jelentésmezője nagyobb, mint például a magyar fekete színnévé, a feketén kívül jelölhet más, sötétebb árnyalatokat is. A szóval alkotott $\bar{s}\bar{e}m\bar{a}l\chi$ arpa, $\bar{s}\bar{e}m\bar{a}l$ ospa összetételek újabb keletkezésűnek tűnnek.

Csak szótárban szerepelnek a выгырхарп, К келпхарп 'коричневый, рыжий' (BalVahr. 27) és a $\bar{s}\bar{e}m\bar{a}l$ -kēlp 'barnászörös' (WogText. 252) összetételek, melyek a barna szín vörössel érintkező árnyalatait jelölik.

3.7.2. 'Barna' jelentésű állatszínnevek

Munkácsi és Kannisto anyagában barna jelentésű színnév csak olyan található, mely lovak színét jelöli.

E színnevek a többi lószínnévhez hasonlóan orosz átvételek: wog. karāj (lū), T kārāj 'карая (лошадь)' < russ. карий; K kārke (lo), P kafkaruŋɣp Луум 'карая лошадь' < russ. карко (RussLehnw. 169); So. kiŋctkā, K kōŋctkē, P kintkā Луβ 'braunes Pferd' < russ. гнедко (RussLehnw. 166).

A WogWört.-ben található N purkā, P purke lū, K pōrke lo 'sötétpej' (WogWört. 483) Munkácsi gyűjtésében egy felsőolozvai táncénekből szerepel, szövegbeli

jelentése 'rókaszőrű', tehát inkább vörösesbarna színt jelöl. A szó szintén átvétel az orosz nyelvből > russ. *бурка, бурко* (RussLehnw. 212).

3.8. Szürke

3.8.1. *šūli, šūliŋ*

A szó a vogul szótárak szerint a haj őszes, szürkés színét jelöli: N *šūl* ~ *šūli*, LM *šul*, LU *šul* ~ *šul*, T *čōl* 'ősz (haj)', melléknévképzővel ellátott alakja is 'ősz' jelentésű – N *šūliŋ* *šūliŋ*... (WogWört. 605) A vogul irodalmi nyelvi szótárak ez utóbbi – képzett – alakot tartalmazzák 'ősz' jelentéssel, illetve a Rombangyjejeva-Kuzakova szótárban a N *šūliti* 'megőszül' ige participiuma szerepel: *сЮЛНТНМ 'се доŋ'* (RombKuz. 117). A vizsgált anyagban 'szürke' jelentéssel is előfordult a Jk. nyelvjárásban: Jk *šulŋ wiŋəl ōwəj* 'szürke vízzel hömpölyög' (WogText. 178).

A wog. *šūli* átvétele lehet az ostj.Kaz. *šōli* 'harmaa (tukasta)', az osztjában a szó csak énekekben, mesékben fordul elő (KT 907).

Gombocz szerint a vogulban a szó török eredetű: < kaz.tat. *čala* 'őszbe csavarodott; gräulich', bask. *sal* 'szürke, fehéres szürke', osm. *čal* 'tete grise, grisatre, vieillard' (Gombocz 1898, 179).

3.8.2. *wōtim*

Ugyancsak 'ősz' jelentésű a csak az északi nyelvjárásban ismert *wōtim* szó. A szó szerepel a vogul irodalmi nyelvi szótárakban *ВОНТМ* (RombKuz. 319) és *ВОНТМ* (Romb. 283, BalVahr. 26) alakban is, azonban a felhasznált forrásokban sehol nem található szóbelseji palatális magánhangzó, mely alátámasztaná e szótárak *ВОНТМ* alakját.

A *wōtim* szavégi -m-je a befejezett melléknévi igenév képzője. Ezt mutatják a Munkácsinál található alábbi adatok: N *akw puŋkā wōtim aŋkā* 'egy feje őszült öreg' (VNGy II, 259); N *wōtiŋ puŋkpā aŋkarišem* 'őszült fejű öregecském' (VNGy II, 260); N *puŋkā wōtwes* 'feje megőszült' (VNGy II.524). E példák alapján feltételezhető egy 'megőszülni' jelentésű ige, mely nem maradt fenn, de Munkácsi még lejegyezte szenvedő, múlt idejű alakját (*wōtwes*), -ŋ nomenképzővel ellátott formáját, és a mai napig megőrződött ezen ige befejezett melléknévi igeneve 'ősz' jelentéssel.

A Kannistonál szereplő So. *βōtlāŋ* 'ergraut, verblichen' és So. *βōdaxt* 'verbleichen' alakok (WogVolk. I, 465) szintén e *wot-* tő továbbképzett változatai lehetnek. Kannisto a szót az ostj.Ni. *μŋtā*, Kaz. *μtji*, O *μtāta* 'wettergebräunt, von der Sonne verbrannt werden, ergrauen (Kopf, Bart)', Ni. *μtēm* 'ergraut (Haupthaar, Bart)' átvételének tartja (WogVolk. I, 465), melyet alátámaszt az a tény, hogy a vogulban a szó csak az északi nyelvjárásban ismert, az osztjában viszont szélesebb nyelvtel-

riületen (DN, V, Vj., TRJ., Ni., Kaz., O (KT 265)). Paasonennél szerepel az osztják kondai nyelvjárásból feljegyzett K *wotəm* 'grau' alak, melynél utalás található a vogul szóval való összetartozásra (Paasonen 1926, 301).

3.8.3. *χ*âus

Munkácsi és Kannisto gyűjtésében egy-egy helyütt szerepel a szó 'ősz' jelentésel: N *χ*âus *puŋkḗ* 'őszhajú' (WogWört. 115); KM *koḃs*: *koḃsēt* 'graues Haar', *koḃsəŋ* 'grau (vom Kopf)' (WogVolk. VII. 102). A Konda vidékén az osztjákban is megtalálható: *χawəs* 'grau (Kopf)' (DEWOS 582). Mind az osztjákban, mind a vogulban csak folklórszövegekben fordul elő, etimológiája tisztázatlan.

3.8.4. 'Szürke' jelcintésű állatszínnevek

3.8.4.1. Az irodalmi nyelvi szótárak *хопсат*, *К хопс*, *хопсə* szavánál különböző jelentések szerepelnek: 'корицневый' (RombKuz. 143), 'серый (о волке)' (Romb. 284; BalVahr. 138). A WogWört. szerint a szó az északi és a középső nyelvrületen ismert, állatok világos szürke színét jelöli: N *χ*âpsät [*χ*opsat] *āmp*, *ŋoχs* 'hellgrauer Hund, Zobel'; P *khâpsēt* *ščwè* 'h. Hase'; K *khopsət* *ŋoχs* 'h. Zobel'; N *χ*âpsä 'kutyanév' (WogWört. 107). Munkácsi folklórszövegeiben nem szerepel a szó, de megtalálható Kannisto kéziratok hagyatékában az északi és a kondai nyelvjárásokból, a feljegyzésekben minden esetben kutya szürkés színét jelölte. A WogVolk.-ban előforduló K *āps* alak azonos lehet a tárgyalt színnévvel, a szövegbeli jelentése azonban 'ősz hajú (ember)' (WogVolk. VII:40). Balangyina-Vahruseva szótára is a kondai nyelvjárásban a szó rövidebb alakját adja meg: K *хопс*, *хопсə*. Így a *χopsat* alak szóvégi -t hangja talán a ritkán előforduló -t (-nt) deminutív képző (Szabó 453).

Az ostj.Kaz. *χopsät punəp* 'Falbe (Pferd)' feltehetően átvétel a vogulból. A szó az etimológiai szakirodalomban nem szerepel, eredete tisztázatlan.

3.8.4.2. Lovak színét jelöli a N *sōlīm punpā* 'deres lószín' kifejezés (WogWört. 558), azonban Munkácsi népköltési gyűjtésében szarvasborjú jelzőjeként is előfordul: N *sōlīm punpā saw pāsī* 'ősz (szürke) szőrű sok szarvasborjú' (VNGy I, 90). Az összetétel utótagja a N *pun* 'szőr' szó -pā possessiv képzővel ellátott alakja, előtagja pedig a N *sōlī* ~ *sōlī* 'deresedik' ige befejezett melléknév igeneve. A N *sōl* ~ *sōl* 'dér' alapszó finnugor eredetű: lp.N *čodče* 'coating of ice formed by frozen rain or sleet on stones or trees', ostj.V *soj* 'Reif; Rauhrost', DN *suj* 'Rauhrost', wog.TJ KU P *šal*, So. *sōl* 'Reif' (UEW 488).

A szónak az osztjákban is van színnévi jelentése, a vogulhoz hasonlóan állatok szürkés színét jelöli: Mj. *šoj-punəp* 'ziemlich hell', J *šoj-punəp āmp* 'серобурая собака', s. p. *Law* 'Schimmel', Kaz. *soji/Atəŋ punəp* 'grau (von Tieren)' (DEWOS 1294). Ennek ellenére a megegyező jelentésfejlődésnek nem feltétlenül kell közös

eredetűnek lennie, hisz a színnevelkezés alapjául szolgáló jelenség és a szín kapcsolata egyértelmű (ld. magyar *dér* ~ *deres* (l6)).

3.9. Narancssárga, rózsaszínű, lila

E színterületeket jelölő színnevek csak az újabb vogul forrásokban szerepelnek. 'Narancssárga' jelentésű a *во́сѣрам-выгѣрхарпа* 'оранжевый' (RombKuz. 263), rózsaszínt jelöl a *выгѣрнув харпа* 'розовый' (RombKuz. 315) és *выгѣрхарпа* 'ua.' (Romb. 274). A szavakban a *wošram* 'sárga' és *wiγər* 'piros' színnevekhez – illetve ez utóbbinak *-nuw* középfokjellel ellátott alakjához – a *χарпа* 'színű' jelentésű szó kapcsolódott. 'Lila' jelentésű Rombangyjejeva-Kuzakova szótárának *сэмлоспа атырхаринуве* 'фиолетовый' alakja (RombKuz. 117). A színnév többszörös összetétel: *сэмл* 'fekete', *оспа* 'színű', *атырхарп* 'kék'. Ez utóbbi szónak középfokjellel ellátott alakjához feltehetően a Sg3. birtokos személyjel kapcsolódott.

E színnevek csak a vogul irodalmi nyelvi szótárakban szerepelnek, a vizsgált szövegekben csupán a *wošram-wiγərχарпа* szerepelt egy Sesztalov versben (Sesztalov 1887, 25).

2.10. Az 1991-92. évek folyamán lehetőségem volt megismerkedni több vogul anyanyelvű személlyel, közülük két diáklányt és egy tanárnőt kérdeztem ki nyelvük általuk ismert színneveiről. Mindhárman vogul anyanyelvűnek vallják magukat, gyermekkorukban az északi nyelvterületen, a Szoszva mellékfolyói mentén éltek. Azonban vogulul csupán nagyszüleikkel beszélgethetnek, ők maguk gyerekkoruk óta elsősorban az orosz nyelvet használják.

Informátoraim színminták alapján neveztek meg színeket. Csak az újabb forrásokban, irodalmi nyelvi szótárakban szereplő színneveket ismerték. Csupán egyikük használt olyan színneveket, melyek ezekben a forrásokban nem szerepelnek, de nem található meg a népköltési szövegekben és más szótárakban, szójegyzékekben sem. Ezek a következők voltak: *холам хаьп лупта хурипа* 'sárga', *карт хурипа* '(sötét) piros', *толнэ туйт хурипа* '(világos) kék'. E színnevek felépítése azonos, egy-egy természeti jelenség megnevezéséhez kapcsolódik a 'színű, hasonló' jelentésű utótag: *холам халып лупта* 'elszáradt (elhalt) nyírfalevél', *карт* 'alvadt vér', *толнэ туйт* 'olvadó hó' + *хурипа* 'színű, hasonló'. Az általam vizsgált színnevek között is több hasonló szerkesztésű színnevelkezés szerepel. Úgy vélem, a színmegnevezés ősi és még ma is élő módja lehet, mellyel egészen pontos színárnyalatokat is meghatározhatnak az egyéni nyelvi leleményességtől függően. Természetesen ez jó és ösztönös nyelvtudást igényel, nem véletlen, hogy három vogul ismerősöm közül az anyanyelvét legtöbbit használó tanárnőnél fordultak elő ezek a kifejezések.

A *холам халып лупта хурипа* 'sárga' színnévnél érdemes egy rövid kitérőt tenni. Kannisto népköltési gyűjteményében a nyelvi magyarázatokban szerepel a *holam-*

pum-ospa 'желто-зелёный' alak (az adat egyébként Csernyecovtól származik), melyben a pum-ospa utótagok jelentése 'fű + színű', és a holam jelzői előtag jelentése Kannisto számára kérdéses. Steinitz e szót az ostj. Syn. xolam, Kaz. xola'm, O xölam 'ein im Wasser wachsendes Gras' alakkal egyezteteti. Kannisto felveti azt a lehetőséget is, hogy a szó egy kihalt °xol- 'welken, gelb, bunt werden (vom Blatt)' ige particípiuma, mely esetleg azonos a °xol- 'sterben' igével (WogVolk. V, 247). Informátorom kérdéses adata Kannisto elképzelését erősíti meg. А холам халып лупта хурипа jelzője azonos lehet a fenti holam alakkal, és a nyírfa levelének jelzőjeként csak az 'elszáradt, elpusztult' jelentésű igenév állhat. Adatközlőm e 'sárga' jelentésű kifejezésében a xalp szó értelmezése problémás, mivel a jelentése a szótárak szerint 'a nyírkéreg külső rétege' (WogWört. 75, BalVahr. 133). A szó a xal 'nyírfa' -p melléknévképzővel ellátott alakja lehet, melyből kialakulhatott e mai jelentés, de a színnévi összetételben – úgy vélem – eredeti, 'nyírfás' jelentésével szerepelhet. (Vö. még xal'p-ūs 'Berjov': inkább „nyírfás város”, mint „nyírkéreg város”).

A zöld színterületet a két diáklány a (няр)-пумоспа, нярпумхарпа szavakkal jelölte, harmadik informátorom pedig következetesen а восьрам színnevet használta 'zöld' jelentéssel. Elmondása szerint az ő falujában (Sekurja) а нярпумоспа nem ismert, а восьрам pedig azért 'zöld' jelentésű, mivel a halak epéje zöld színű (vö. 3.4.1.).

Egyikük a színek sötétebb és világosabb árnyalatait az alábbi módon különböztette meg: восьрамыл войканнув, восьрамыл сэмылнув, атырхарил сэмылнув, нярпумоспал сэмылнув. Ezen kifejezésekben a színnév -л (a közlő értelmezése alapján az -л instrumentális) ragos formája és а войкан 'fehér, világos', illetve сэмыл 'fekete, sötét' szavak középfokjeles alakjai szerepelnek. Színneveinél а харпа utótag is а világosabb árnyalatok jelölésére szolgál: атырхари 'sötét kék', атырхарпа 'világos kék' (Rombangyejevánál éppen fordítva; vö. 3.6.), нярпумоспа 'sötét zöld', нярпумхарпа 'világos zöld'. А сárgа színnél pedig egész sorozatot jegyezhettem le а sötétedő сárgа árnyalatok kifejezésére: восьрамыл войканнув – восьрамхарпа – восьрам – восьрамыл сэмылнув. Sötét és világos szín megkülönböztetésére szolgált egyiküknél а пумоспа '(sötétebb) zöld' és нярпумоспа '(világosabb) zöld' színnév-páros.

Vogul ismerőseim а csak а népköltési szövegekben előforduló színnevek közül egyet sem ismertek. Az újabb források északi nyelvjárási színnevezéseit viszont jól ismerték а ōaraw 'fehér' állatszínnév, és а csak szótárban szereplő alábbi színneveken kívül: sēmōlospa 'barna', sēmōl-kelp 'ua.', xariŋ sās ospa 'barna', wošram-wiyərcharpa 'narancssárga', wiyərnuw xarpa 'rózsaszínű', wiyərcharpa 'ua.', sēmōlospa-atərcharinuwe 'lila'.

IRODALOM

- Berlin, Brent-Kay, Paul 1969, *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution*. University of California Press.
- BalVahr = Balangyin, A. N.-Vahruseva, M. P. 1958, *Manszijszko-russzkij szlovar*. Leningrád, Proszvescsenyije.
- Dewos = Steinitz, Wolfgang 1966, *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*. Berlin, Avademie-Verlag.
- Fedotov 1965, Marijszkije zaimsztvovanyija v csuvassztom jazyke. *Szovetszkoje Finno-Ugrovegyenyije 1965 (1)*, 255-266.
- FUV = Collinder, Björn 1977, *Fenno-Ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of Uralic Languages*. Hamburg, Helmut Buske Verlag.
- Gombocz Zoltán 1898, A vogul nyelv idegen elemei. *Nyelvtudományi Közlemények 28*, 148-184.
- Halász Ignác 1993, Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése. *Nyelvtudományi Közlemények 28*, 260-279.
- Itkonen, T. I. 1958, *Koltan ja Kuolanlapin sanakirja I-II*. Helsinki.
- Joki, Aulis J. 1973, Uralier und Indogermanen. *Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia*, 151.
- Kannisto = Kannisto kéziratós szótári hagyatéka a Turku Egyetem Finnugor Tan-székén.
- Katzschmann, Michael 1977, *Versuch einer Analyse der nord-wogulischen Farbbezeichnungen*. Göttingen.
1979, Versuch einer Analyse der nord-wogulischen Farbbezeichnungen. *Finnisch-ugrische Mitteilungen 3*.
- KT = Karjalainen-Toivonen 1948, *Ostjakisches Wörterbuch I-II*. Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura.
- Koski, Mauno 1983, *Värien nimitykset suomessa ja lähisukukielissä*. Savonlinna, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura..
- Kuznyecova 1980 = Kuznyecova, A. I.-Helimszkij E. V.-Gruskina, *Ocserki po szelkup-szkomu jazyku*. Moszkva, Moszkovszkij Unyiverszityet.
- Lagercrantz, Eliel 1939, *Lappischer Wortschatz*. Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura.
- Lehtisalo, Toivo 1928, Uralische etymologien. *Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 58*, 119-137.
- Lewy, Ernst 1927, Arisch-Finno-Ugrisches. *Ungarische Jahrbücher 6*, 90-93.
- Mikola Tibor 1976, Adalékok a nganaszán nyelv ismeretéhez. *Nyelvtudományi Közlemények 72*, 59-93.

- Munkácsi Bernát 1893, Adalékok a szamojéd-ugor nyelv-hasonlításához. *Nyelvtudományi Közlemények* 23, 87-94.
1895, A magyar magánhangzók történetéhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 25, 257-288.
- MUSz = Budeñz József 1873-1881, *Magyar-ugor összehasonlító szótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Nielsen, Konrad 1932-1938, *Lapp Dictionary I-III*. Oslo, H. Aschehoug & CO.
- Nyíri Antal 1964, A magyar nyár 'aestas' eredetéről. *Magyar Nyelv* 60, 414-423.
- ObugrVok = Honti László 1982, *Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Paasonen, Heikki 1918, Die finnisch-ugrischen s-laute. *Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia* 51.
1926, *Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und am Jugan*. Helsingfors, Suomalais-ugrilainen Seura.
- Rombangyjeva, E. I., *Russzko-manszijszkij szlovar*. Leningrád, Proszvescsenyije.
1984, *Manszijszkij jázyk*. Leningrád, 1987. Proszvescsenyije.
- Rombangyjeva, E. I.-Kuzaková, E. A. 1982, *Szlovar manszijszko-russzkij i russzko-manszijszkij*. Leningrád, Proszvescsenyije.
- RussLehnw. = Kálmán Béla 1961, *Die russischen Lehnwörter im Wogulischen*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sapir, Edward 1971: *Az ember és a nyelv*. Budapest, Gondolat.
- Semjakin, F. N. 1959, K voproszu ob izstoriczeszkom razvitii nazvanij cveta. *Voproszy Pszihologii* 5/4, 16-29.
- Sesztalov, J. 1987, *Mā-wit ēñ γ*. Leningrád. Proszvescsenyije.
- Sipócz Katalin 1992, Az alapszínnevek kiválasztása. *Rédei-Festschrift*, 409-412.
- Steinitz, Wolfgang 1955, *Gesichte des wogulischen Vokalismus*. Berlin. Akademie Verlag.
1959, Zu den samojedischen Lehnwörter im Ob-Ugrischen. *Ural-altaische Jahrbücher* 31, 426-453.
- SyrjLehnw = Rédei Károly 1970, *Die syrienischen Lehnwörter im Wogulischen*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szabó Dezső 1904, A vogul szóképzés. *Nyelvtudományi Közlemények* 34.
- Szilasi Móric, *Vogul szójegyzék*. Budapest, 1974. Tankönyvkiadó.
- TÉSZ = *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967-1976.
- Toivonen, Y. H., Über die vertretung des frugr. anlautenden k im ungarischen. *Finnisch-ugrische Forschungen* 22.
- Tyerescsenko, N. M. 1955, *Nyenyecsko-russzkij szlovar*. Moszkva, Szovetszkaja Enciklopedyija.

- UEW = Rédei Károly 1986–1988, *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. Budapest.
- VNGy = Munkácsi Bernát 1892–1921, *Vogul népköltési gyűjtemény I-IV*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- WogText = Kálmán Béla 1976, *Wogulische Texte mit einem Glossar*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- WogVolk. = Kannisto, A.-Liimola, M., *Wogulische Volksdichtung I-VI. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 101, 109, 111, 114, 116, 134*.
- WogVolk. VII. = Liimola, M.-Eiras, V., *Wogulische Volksdichtung. Wörterverzeichnis zu den Bänden I-VI. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 180*.
- WogWört = Munkácsi-Kálmán 1986, *Wogulisches Wörterbuch*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

DIE FARBNAMEN IN DER WOUGLISCHEN SPRACHE**KATALIN SIPŐCZ**

In meiner Studie untersuche ich die Farbnamen, die ich aus der Volksdichtungssammlung von Munkácsi und Kannisto, aus verschiedenen Wörterbüchern und den neueren - schon literatursprachlichen - Quellen gesammelt habe, bzw. ich habe meine Materialien mit von Muttersprachlern stammenden Angaben ergänzt. Aufgrund von etymologischen Untersuchungen dieser Wörter versuche ich auf die Ursprünge der Farbnamen, die Herausbildung des Systems dieser Namen und die Charakteristik der Farbnamen in der wogulischen Sprache zu schließen.